

КРИСТИЯНА СИМЕОНОВА

**ЗА СПЕЦИФИКАТА ПРИ ТЕРМИНОГРАФСКОТО
ПРЕДСТАВЯНЕ НА ТЕРМИНИТЕ В ПОРЕДИЦАТА
ОТ ТЕРМИНОЛОГИЧНИ РЕЧНИЦИ, ИЗРАБОТВАНА В
СЕКЦИЯТА ПО ТЕРМИНОЛОГИЯ И ТЕРМИНОГРАФИЯ
КЪМ ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

KRISTIYANA SIMEONOVA

**ABOUT THE SPECIFICITY IN THE TERMINOGRAPHICAL
REPRESENTATION OF THE TERMS IN THE SERIES
OF TERMINOLOGICAL DICTIONARIES, COMPILED IN THE
DEPARTMENT OF TERMINOLOGY AND TERMINOGRAPHY
IN THE INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE**

(Abstract)

The article discusses various important problems related to the compilation of the terminological dictionaries with explanatory-encyclopedic character, created for users from different social groups. It is about some general and particular problems in the terminographical activity. The author pays attention to a number of questions related to the selection of the lexical units, the explanation of the terms, their systematic description, etc.

Keywords: terminography, terminological dictionary, systematicity, complex approach

Създаването на различни видове терминологични речници е доста сложна, бавна, трудоемка, но много важна задача пред терминологите, защото този тип справочници са изключително необходими за всяка наука и човешка дейност. Трябва да се има предвид, че терминологичните речници описват термините и като езикови единици, и като названия на понятия от отделните науки, професионални области и пр. Този факт значително усложнява работата по тяхното съставяне, защото често пъти отделните термини имат не само граматическа, правописна и др. формална характеристика, не само дефиниция и тълкуване на значението, но и разгърнат справочен апарат, богато наситен с най-разнообразна информация.

Общозвестен е фактът, че представянето на словното богатство в лексикографски справочник се осъществява по предварително създадена и осмислена концепция, която се разработва във връзка с целите, задачите и

предназначението на този справочник. Изработваната в Секцията по терминология и терминография в ИБЕ поредица от терминологични речници е предназначена не само за специалисти в съответните научни области, но и за най-широки кръгове от обществото — ученици, учители, студенти, преподаватели във ВУЗ, журналисти, редактори, любознателни читатели и всички, които се нуждаят от справка за значението на един или друг термин. Целите и задачите на тази терминологична поредица са даването на ясни, точни и достъпни дефиниции, както и на допълнителни знания за основните термини от съответните науки. Затова всички речници от поредицата са с тълковно-енциклопедичен характер. Поредицата се изработва по идея на чл.-кор. на БАН д.ф.н. Мария Попова, която е автор на общата концепция.

В настоящото изложение искам да се спра на някои основни проблеми, възникнали при съставянето на речниковите статии, и на лексикографските решения на тези проблеми, които авторският колектив е търсил в съответствие с общата лексикографска концепция на цялостната многотомна поредица. Въпросът, каква да бъде дадена речникова статия, пряко зависи от вида на речника и от неговото предназначение, цели и задачи. Това означава, че спрямо общата концепция на терминологичната поредица, речниковите статии в нея трябва да бъдат написани по начин, разбираем едновременно и за учащи се, и за неспециалисти, и за специалисти, което се оказва на практика доста трудна задача. Тези речникови статии са по-сложни както по замисъл, така и по структура, тъй като след много от дефинициите се дават допълнителни данни и допълнителна информация за дефинираните термини, както и добре подбрани примери, улесняващи усвояването.

При съставянето на речници от такъв тип веднага възниква много същественият от лексикографска гледна точка въпрос за определянето на словника, за това, какви са критериите за подбор на термините. Оформянето на словника на всеки том е резултат от продължителна работа върху специализирани текстове. От авторите беше събран много голям терминологичен масив. Този масив беше събран въз основа на пълно ексцерпиране и инвентаризиране на изучавания учебен материал, отразен в учебниците от IV до XII клас, които са издадени през последните години, т.е. имам предвид времето след 1990 година, като за един и същи клас и предмет са проучени по няколко учебника, издадени от различни издателства. Разбира се, с цел получаване на допълнителни знания и на по-богата и по-широка информация, в речника има и термини, които ги няма в учебниците. Като допълнителни източници са използвани учебници и помагала за висшите учебни заведения, наши и чужди енциклопедии, най-различни справочници от частнонаучен и общонаучен характер, специализирани речници на български език и на чужди езици, научни статии, студии, монографии и др. Целият този терминологичен масив беше подложен от авторите на сериозна научна обработка и анализ от определено лингвистично

тично гледище. В резултат на това и като се има предвид обстоятелството, че всеки речник е с ограничен обем, авторите включват тук само основните термини, като за *основни* се приемат термините, означаващи тези понятия, върху които като върху основа е изградена системата от знания в дадена наука. Също така доста характерно за поредицата е и присъствието на много названия на единични обекти (събития, партии, организации, институции и пр.) като заглавки на речникови статии.

Изработването на речника във връзка с организацията на терминологичния материал в цялостния му обем, от една страна, и със строежа на отделните речникови статии, от друга, се основава върху две фундаментални положения от теорията на терминологията, намиращи пряко приложение в терминографското изпълнение на поредицата, а именно: **системност при организирането на речниковия материал** и **двустепенност при тълкуването на речниковата единица**.

1. Системност при организирането на речниковия материал.

Един от главните принципи за терминографска обработка на речниковия материал е системният. Тъй като системността е твърде сложно понятие с много и разнопосочни аспекти, тук ще се спра само на тези нейни страни, които използваме в работата си по речника. Приложеният от нас модел за системния подход в терминографията е разработен от М. Попова и дава възможност както за ясно и точно цялостно структуриране на всеки том от поредицата, така и за определяне на възможно най-правилната и най-разбираемата схема и структура на речниковите статии. Според тезите на М. Попова има два типа системност: **вътрешна** и **външна**. **Вътрешната системност** се изразява с понятийно-семантичните връзки вътре в съответната научна област и се моделира с отразяването на понятийната системност в нея. Това означава, че на първо място предварително трябва да се установи терминологичната система и структура при всяка отделна научна област, представена в речника, и след това, на ниво речникова статия, да се намери отговор на въпроса, как да се опишат връзките между отделните термини. По-важните системни отношения тук са следните: връзка между родовия термин и видовите му термини, връзка между видови термини, съподчинени на общ родов, връзка между термина, назоваващ цялото, и термините, назоваващи неговите части, връзка между противоположни термини, връзки от семантичен (сислов) характер, чието припомняне ще улесни разбирането на дадения термин. Според руския изследовател М. В. Никитин (Никитин 1979) в речниковото представяне на термините трябва да намерят място два основни типа отношения между понятията, наречени от него *класификационни* и *импликационни*. От класификационните отношения в речника редовно и често се описват два случая: връзката на родовия термин с неговите видови термини и връзката между съподчинените видови термини. Родовият термин обикновено е заглавка на статия, която графично е изписана само с главни букви и в по-

тъмен шрифт. На заглавката се дава и граматична характеристика, ако е термин-дума. Граматичната характеристика е само формата за число. Основната форма на термина най-често е в единствено число. Заглавката е само в множествено число, ако терминът няма форма за единствено число или ако формата за множествено число значително преобладава като употреба. Напр. термините *анали*, *билини*, *записки*, *инсигнии*, *репарации* и др. имат само множествено число, а термини като *биоритми*, *биомии*, *антиоксиданти*, *апокрифи*, *вкаменелости* и др. имат и единствено число, но преобладаваща и много по-често срещана е формата за множествено число. Затова при такива термини заглавката е в мн.ч., а след нея се посочва и формата за ед.ч. Напр. **БИОРИТМИ**, ед. биоритъм; **БИОМИ**, ед. биом; **ВКАМЕНЕЛОСТИ**, ед. вкаменелост и др. Когато заглавната дума е в единствено число, се изписва или окончанието за множествено число, или цялата му форма. Напр. *звукозапис*, *-и*; *знак*, *знаци* и *знакове*; *биотип*, *-ове*; *кмет*, *-ове*; *саботаж*, *-и*; *референдум*, *-и*; *галактика*, *галактики*; *монарх*, *монарси* и др. Ако заглавната дума има форма само за единствено или само за множествено число, това се отбелязва с означенията „само ед.“ и „само мн.“. Ако заглавният термин е словосъчетание, граматична характеристика не се дава. В случай че заглавният термин има синонимни и вариантни термини, всички те се изписват с малки букви в по-тъмен шрифт след заглавката. Напр. **КОНСТИТУЦИОННА МОНАРХИЯ**; **парламентарна монархия**, **ограничена монархия**; **ДЕВАЛВАЦИЯ**; **обезценяване на парите**; **БАЛИСТИЧНА РАКЕТА**; **междуконтинентална ракета**, **глобална ракета**; **ТЕРИТОРИАЛЕН ДИАЛЕКТ**; **географски диалект**, **местен диалект**, **локален диалект** и др. Синонимите и вариантите се посочват не само при термините, но и при названията. Напр. **АЗИАТСКА ДОКТРИНА НА САЩ**; **доктрина „Джонсън“**; **АРАБСКА ЛИГА**; **Лига на арабските страни**; **КОСОВСКА КРИЗА**; **Косовски въпрос**; **ДОГОВОР ЗА ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ**; **Договор от Маастрихт** и др. Дефиниция и допълнителни обяснения има само при един от синонимните термини, а останалите са дадени на азбучното им място с препратка към термина с дефиниция, която препратка е означена с „Вж.“.

Връзката между родовия термин и видовете му термини в речниковата статия се означава с „В: вж.“, което означава „видови термини: виж на съответното им азбучно място“. Напр. **ДИАЛЕКТ**, **-и** *Ез.* Разновидност на общонародния език, употребявана от дадена група хора, които са тясно свързани в териториална или социална общност и се намират в непосредствен и постоянен езиков контакт. (...). В: вж. *териториален диалект* и *социален диалект*. **МОНАРХИЯ**, монархии... В: вж. *абсолютна монархия* и *конституционна монархия*.

Връзката между видови термини, съподчинени на общ родов термин, в речниковата статия се отбелязва със „Срв. с“, т.е. „сравни на съответното азбучно място“. Напр. **ИСТОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА. Л.** (...) Срв. с *теория на литературата* и *литературна критика*.

ТЕОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА. Л. (...) Срв. с *история на литературата* и *литературна критика*.

ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА. Л. (...) Срв. с *история на литературата* и *теория на литературата*.

Тук и трите видови термина са съподчинени на родовия термин **ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ**.

Във всички такива случаи на класификационни отношения в речника в статията на родовия термин след уговорения символ „В: вж.“ са изброени видовите термини, а в дефинициите на видовите термини задължително на първо място е даден родовият термин като идентифициращ признак. Напр. **ТЕРИТОРИАЛЕН ДИАЛЕКТ.** *Ез.* Диалект, който е ограничен в определена област (територия)... **СОЦИАЛЕН ДИАЛЕКТ.** *Ез.* Диалект, който е присъщ на отделни обособени групи от хора, обединени от общи производствени или други интереси... Както се вижда от примерите, и двете дефиниции започват с родовия термин *диалект*. Друг пример: **АБСОЛЮТНА МОНАРХИЯ.** *Ист. Полит.* Монархия, при която монархът разполага с неограничена от конституцията и парламента власт, предаваща се по наследство и неподлежаща на контрол от никаква институция; **КОНСТИТУЦИОННА МОНАРХИЯ.** *Ист. Полит.* Монархия, при която властта на монарха е ограничена от парламента и конституцията. И тук двете дефиниции започват с родовия термин *монархия*.

От импликационните отношения в речника най-често се описва връзката между термина, назоваващ цялото (целия обект, целия процес или цялото явление) и термините, назоваващи неговите части. Тази връзка се изразява със знака „СЧ: вж.“, което значи „съставни части: виж на съответното им азбучно място“. Напр. **ХРИСТИЯНСТВО**, само ед. СЧ: вж. *православие, католицизъм и протестантство*.

Външната системност се проявява както във взаимоотношенията между термините от различните научни области, така и във взаимоотношенията между тях и общоупотребимата лексика. В настоящия речник са представени взаимоотношенията между термините от различните терминологични системи главно по следните начини:

– Обща дефиниция и обща речникова статия имат термини, употребявани в различни научни области, но напълно идентични и по форма, и по значение и по денотат, т.е. тези термини означават едни и същи обекти и явления от действителността. В този случай областите се отбелязват след заглавката. Напр. **Ратификация.** *Полит. Дипл.*; **Износ на капитали.** *Икон. Ист.*; **Национализация.** *Ист. Полит. Икон.* и др.

– В една речникова статия като многозначен термин с отделни, различаващи се помежду си дефиниции се описват тези термини, които означават едни и същи обекти и явления, употребяват се в различни науки, но във всяка една от тях се набляга на различни техни аспекти, признаци и характеристики. Такива термини имат различни значения, които обаче се отнасят за общ денотат. Напр. **Натовизация.** Като политически термин

значи процес на присъединяване на дадена страна към НАТО, а като военен – преустройство и привеждане на структурните, организационните, техническите, материалните и др. стандарти на дадена армия в съответствие с тези на НАТО. Значенията в различните области се посочват с арабски цифри.

– В отделни статии, означени с горен индекс, са дадени омонимните термини, т.е. тези, които имат еднаква езикова форма, но съвсем различно значение и различен денотат (назовават различни обекти, процеси, явления и пр.). Напр: **Вето**. *Ист.Право* на народния трибун в Римската република да отменя решение на редовните магистрати или гласувани закони в сената.; **Вето**. *Полит. Юрид.* Регламентирано право на длъжностно лице или на държавен орган за налагане на забрана върху решение на държавна институция. Други такива случаи са **Консул**, **Консулство**, **Магистрат** и др. Ето още примери:

МОТИВ¹, -и. *Изк.* Отделен и обособен елемент от произведение на изобразителното изкуство, представляващ най-често стилизирана растителна, животинска или геометрична фигура, която обикновено многократно се повтаря...

МОТИВ², -и. *Л.* Най-простата и неразчленима смислова единица в художествената творба, която (заедно с другите като нея) съставя повествованието...

МОТИВ³, -и. *Муз.* Най-малката завършена част от музикално произведение ...

МОТИВ⁴, -и. *Психол.* Вътрешните движещи сили, които определят поведението на човека ...

2. Двустепенност при тълкуването на речниковата единица.

При тази двустепенност се използва въведеният от М. Попова **комплексен подход** в терминологията, който е новаторски, защото чрез него се прилага нов модел при изучаването на термините. Същността на този подход се състои в следното. Той разглежда термина като една многоаспектна цялост. Всеки термин представлява единство от понятийна, логическа, семантична и формална структура. Понятийната и логическата структура принадлежат на класификационната схема на дадената научна или професионална област, а семантичната и формалната структура – на класификационната система на езикознанието (Попова 1985:156). Всичко това означава, че терминът е сложен комплекс от два плана: от съдържателни, т.е. същностни за специалното знание, и формални, т.е. езикови или външни за специалното знание характеристики. За да обясни по-точно същностната страна, М. Попова я разглежда като състояща се от две равнища, от два слоя, за които тя въвежда термините *съдържание на термина* и *значение на термина*. Под *съдържание на термина* се разбира *цялата съвкупност от знания за обекта*, а под *значение на термина* – *тази малка част от съдържанието, т.е. от знанията за обекта, която представлява най-съществените му признаци и която е необходима и достатъчна за*

неговото идентифициране, разпознаване и разбиране. Значението на термина в съкратен и обобщен вид се описва и отразява в неговата дефиниция. Съдържанието на термина е по-широкото, по-общото понятие, а значението – по-тясното. Значението обаче трябва да включва най-малко два признака от съдържанието. Единият е идентифициращ, т.е. такъв, който отнася обекта към определен клас понятия, а вторият е диференциращ, т.е. такъв, който разграничава дадения обект от другите (Попова 2012: 36–37). Напр. **ЗАКОНОДАТЕЛНА ВЛАСТ** – една от трите форми на държавна власт, която се състои в дейността на върховния представителен орган по създаване, изменение, допълнение и отменяне на законите. Тук идентифициращ признак е *форма на държавна власт*, а останалото са диференциращи признаци. Друг пример: **ВЯТЪРНА ЕНЕРГИЯ** – един от възобновяемите енергийни източници, използван за получаване на електроенергия чрез използване на специални ветроустановки, поставяни в районите с постоянни силни ветрове. Тук идентифициращ признак е *възобновяем енергиен източник*, а останалото са диференциращи признаци.

При практическото съставяне на дадена речникова статия е много трудно да бъде намерена границата между съдържанието и значението на термина, тъй като за част от признаците винаги има колебание дали да бъдат отнесени към съдържанието или към значението. Именно по тази причина в речника освен значението, при много термини се представят и някои елементи от съдържанието им. Тези допълнителни знания са от най-разнообразен характер и се дават с цел по-пълното, по-всестранното, по-ясното и по-точното разбиране на термина и получаване на колкото се може по-всеобхватна представа за обекта или явлението. Те се отнасят до някои по-специфични негови особености или са любопитни факти. Намират се след дефиницията и са отделени със специален знак ■. Напр. **САНС-КРИТ**, само ед.; **санскритски език; староиндийски език**. *Ез.* Класическият староиндийски език, на който е написана древната и средновековната индийска религиозна, философска и художествена литература. ■ Възниква около VI век пр.Хр., но и до днес като език на индуизма, макар и мъртъв, продължава да се употребява в писмена форма основно в науката и сред средите на брахманската каста. ■ Понастоящем (донякъде формално) е един от официалните езици в Индия.

При **ГЛАГОЛИЦА** дефиницията е: Първата българска и славянска азбука, която отразява точно звуковия състав в говора на българските славяни от Солунско през IX век. След знака ■ вече се дават допълнителните знания. Допълнителната информация е, че глаголицата е създадена от Константин-Кирил Философ, че е свършена като система от знаци за фонетично изписване, че самите букви са доста оригинални и със сложна форма, че е донесена в България от учениците на Кирил и Методий, че тя е използвана не само от българите, но и от хърватите, словенците, моравците, чехите, словаците, че в ограничена употреба тази азбука се е съхранила

дори до началото на XX век у католиците хървати в някои западни области на Балканския полуостров като например Северна Далмация, че Кръглата църква в Преслав е била изписана с глаголически букви и пр., и пр.

В заключение бих отбелязала следното: в моето изложение се спрях на някои виждания във връзка с изработването на многотомната терминологична поредица с оглед на актуални съвременни терминографски въпроси. Опитах се да представя тези виждания в приложен аспект и така представени, те са отворени към диалог и дискусии. А те, от своя страна, биха били много полезни и ценни на всички, изкушени да се занимават с терминография.

ЛИТЕРАТУРА

Никитин 1979: *Никитин, В. М.* О семантике метафоры. – В: Вопросы языкознания, № 1.

Попова 1985: *Попова, М.* Към въпроса за отношението между терминологична и общоупотребима лексика. – В: Славистичен сборник, София, изд. на БАН.

Попова 1989: *Попова, М.* Система и системност в терминологията. – БЕ, № 3.

Попова 1990: *Попова, М.* Типология на терминологичната номинация. София.

Попова 2005: *Попова, М.* Вътрешна системност при основните термини на лингвистичната прагматика. – БЕ, № 1.

Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. Велико Търново, Знак 94.

✉ *Кристияна Симеонова*

Секция по терминология и терминография
Институт за български език, БАН
бул. „Шипченски проход“, 52, бл. 17, 1113 София, България
krisil@mail.bg

✉ *Kristiyana Simeonova*

Department of Terminology and Terminography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria
krisil@mail.bg